

TÜRK İNANÇSAL HALK DANSLARININ FİGÜRLERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ: Alevi Semah Figürlerinin Anlamları¹

Yrd. Doç. Dr. Banu MUSTAN DÖNMEZ*

ÖZET

Tüm dünyada halk danslarına ait figürler, çok değişik amaçlarla oluşturulmaktadır. Bu figürler geçmişte yaşanmış tarihsel bir olayı, üretim biçimlerinden kaynaklanan sosyal davranışları, Pagan dönemlere ait inançsal ritüelleri, kadın ve erkeğin birbirlerine kur yapmasını, doğadaki hayvanların ya da bir av olayının taklidini, ya da yalnızca kareografik ve estetik bir oyun amacını içerebilmektedirler.

Ancak özellikle inançsal ritüellerin bir uzantısı olan halk danslarını, o inancın mensubu olan halkların kolektif belleğini ve atalarından gördükleri hayat algısını içermesi bakımından göstergebilimsel bir anlam havuzuna benzetebiliriz. Bu dans türlerinin figürsel bağlamdaki inançsal anlamları, içerdikleri sözler tarafından da desteklenmektedir.

Alevi semahlarına ait figürler, çalışma boyunca bu anlamda ele alınmıştır. Pisagoras felsefesinden Mevleviliğe kadar Anadolu toprağının ortak bir mahsulü olarak algılanması gereken birçok kültürle iç içe olmuş olan Alevi kültürü, bu kültürlerle ait danslarla da uzaktan ve ya yakından bir akrabalığa sahiptir. Tarikat uygulamaları da dâhil olmak üzere Anadolu inançlarının birçok türünde, inanç ritüellerini yerine getirmek için dönerek ibadet etmenin kökenleri ise eski bir Anadolu uygarlığı olan Hititlere kadar dayandırılmaktadır.

Bu çalışmada, yalnızca “ritim eşliğinde dönerek ibadet etme” olarak tanımlanamayacak kadar büyük bir anlam havuzuna sahip olan semah figürlerinin her biri olmasa bile önemli bir kısmı, göstergebilimsel açıdan tekrar ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Alevi kültürü, inançsal dans figürleri, göstergebilim, semah, kültürel çözümleme.

A SEMIOTICAL VIEW INTO TURKISH RELIGIOUS FOLK DANCE FIGURES: Meanings of the Alevi Semah Figures

ABSTRACT

All the dance figures belonging to the folk dances in the world are made up for various reasons. These figures are composed of a historical event, social behaviors as the result of reproduction, religious rituals from Paganian ages, the courtship of men and women, imitation of an animal in nature or a hunting event, the gist of a choreographic and aesthetic play.

All the folk dances as the extent of religious rituals, however, resemble a semiotic receptacle of senses which the people of certain faith possess within their collective memories and come from their descendants' perception of life. In the figurative context, the religious senses of these dance figures are also referred by the use of lyrics.

In this study, the figures of Alevi semah are mentioned in this sense. The Alevi culture considered as the product of Anatolian territory and in hand with a variety of cultures from the philosophy of the Pythagoras to Mevlevi Order shares a kinship with these cultures. In many Anatolian beliefs including the cults, the whirling as an act of worship dates back to the Hittites.

To sum up, the study will reevaluate the figures of semah which have a sense of values more than “praying by whirling in a rhythm” within the semiotic context.

Keywords: The Alevi culture, religious dance figures, semiotics, semah, cultural analysis.

GİRİŞ:

SEMİOLOJİ (GÖSTERGEBİLİM) ÜZERİNE

Latince kökenli ‘sym’ ya da ‘symbol’, ‘işaret’ anlamına gelmektedir (Kabağaç-Alova, 1995: 587). Bu sözcük ‘loji’ (bilim) sözcüğüyle birleştiğinde, semioloji, Türkçesiyle ‘işaret’ ya da ‘göstergebilim’ anlamına geçmektedir. Kavram, Mutlu’nun tanımıyla “Gerek sözlü, gerekse sözsüz gösterge sistemlerinin ve bu sistemlerinin anlamlarının kurulmasında ve yeniden-kurul-

masındaki rollerini konu alan bilim dalı” olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 1995, 142). Yazar, göstergebilimin ilk kurucusu olarak, bu terimi ilk kez “Essay Concerning Human Understanding” adlı makalesinde ‘semiotik’ ya da ‘göstergeler öğretisi’ kavramı altında kullandığını vurgulamaktadır. Ancak kavramın geliştirilmesi ve ayrıntılandırılması, Charles Peirce ve Ferdinand de Saussure sayesinde olmuştur. Kavram, öncelikle dile ait göstergeler için dilbilim özelinde doğmuş olsa da, daha sonra tüm göstergeler için kullanılmaya başlamıştır.

Anlamlarla yüklü göstergeler havuzu, yalnızca düz mantıksal ifadelerin çözümlenmesi için değil, ağırlıklı olarak duygusal göstergelerin yer aldığı kültürel ifadelerin çözümlenmesi için de önem ihtiva eder. Bu ifade formlarını Guiraud, ‘mantıksal gösterge’ ve ‘duygusal gösterge’ olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ifade formlarının temel özellikleri maddelerken ise mantıksal göstergelerin daha ussal ve nesnel, duygusal göstergelerin ise

*Bu çalışma, İnönü Üniversitesi’nde 2012 yılında gerçekleşen 1. Uluslararası Türk Halk Oyunları Kongresi’nde sunulmuş, ancak yayınlanmamış bildirinin genişletilmiş halidir.

İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya. banu.donmez@inonu.edu.tr; mustandonmez@gmail.com turk@odu.edu.tr

daha öznel ve içkin olduğunu ifade etmektedir (1994: 26). Üstelik göstergebilim disiplini, kültürün okunmasında, anlaşılmasında ve analiz edilmesinde daha da önemlidir. Çünkü kültür, mekâna ve zamana göre değişkenlik içeren göreceli bir olgudur. Dolayısıyla okunması, anlaşılması ve çözümlenmesi gereken göstergeler havuzu, her toplumda farklı farklıdır. Bu kültürel farklılık, her toplumun ya da topluluğun kültürel görüngülerinin ayrı ayrı analiz edilmesini gerektirir. Dolayısıyla göstergebilimsel olarak analiz edilmesi gereken kültürlerin sayısı, etnik/ce-maatsel toplulukların sayısı kadardır. Üstelik kültür alanı o kadar geniştir ki, insanın ürettiği soyut ya da somut ürünlere ait tüm göstergeleri içermektedir. Edebiyattan müziğe, el sanatlarından giyime, batıl itikatlardan inanç sistemine kadar tüm alanları içerebilecek bir zenginliğe sahiptir. Kültür alanının daha öznel ve duygusal olması, onun toplumdan topluma farklı biçimlerde işlenmesini sağlar ki, bu da kültürün göstergebilimsel bir analiz birimi olarak, biraz daha değerli kılar. Her şeyden önce kültür, bireysel sanatlarla karşılaştırıldığında kolektiftir. Dolayısıyla kültürü analiz etmek kolektif aklı analiz etmek anlamına gelir ki, kolektif akıl bir kişinin aklı değil, bir topluluğun aklısıdır.

Bu anlamda özellikle folklor, antropoloji ve etnomüzikoloji-ye ilişkin konular, kolektif aklın ele alındığı ve tarihten gelen değerler havuzunun işlendiği konuların başında gelmektedir. Dolayısıyla ileride ele alınacak olan semahın sözselsel ve figürsel anlamları bu alanın, eş deyişle göstergebilim-kültür ilişkisinin önemli bir parçası olarak görülmektedir.

BULGULAR: ALEVİ SEMAHLARININ ‘SÖZSEL’ ve ‘FİGÜRSEL’ ANLAMLARI

1. ‘Semiyoloji-Kültür İlişkisi’ Çerçevesinde Halk Danslarının ‘Sözselsel’ ve ‘Figürsel’ Analizi

Yukarıda da ele alındığı gibi semiyoloji, özellikle folklor, antropoloji ve etnomüzikoloji gibi konuların ele alındığı ve tarihsel bir backgrounda sahip değerler havuzunu içeren kültürel ürünlerin çözümlenmesinde daha bir önem kazanmaktadır. Çünkü bu alanlarda yapılacak bir çalışma küçük bir topluluğun ya da köksüz ve geleneksiz bir kültürel icadın değil, daha geniş ölçekli toplulukların ve daha köklü geleneklerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Dolayısıyla folklor ya da halkbilim disiplininin doğal bir parçası olan halk dansları, bir kişinin ürünü değildir. Halk dansları, ne popüler danslar gibi sonradan ortaya çıkan moda akımların, ne de modern dans topluluklarının oluşturduğu ve küçük toplulukların yalnızca koreografik amaçlarla icat ettikleri kültürel ürünler değildir. Tıpkı diğer folklor öğeleri gibi hem kolektif bir belleğin, hem de tarihsel bir geçmişin ürünüdürler. Bu anlamda, bu alanda yapılacak bir çözümleme de tarihsel anlamlara ve yaşanmışlıklara vurgu yapacağı için değerlidir. Özellikle halk dansları, ‘semah’ gibi dinsel/mistik bir niteliğe sahip olduğu zaman, hem içermiş olduğu sözselsel ve işitsel göstergelerin anlamları daha derin, hem de tarihsel olarak daha köklü demektir. Eğilmez’in de ifade ettiği gibi “...Alevi kesimde süren semah geleneği, henüz ayin karakterini korumaktadır. Yüzyıllardır kapalı toplum olarak yaşamaları nedeniyle, diğer kültür formlarıyla etkileşimde cılız kalan Aleviler, semahlarını dinsel bir tören olarak korumakta, eğlencelik bir dans olarak görmemektedirler” (2006: 50).

2. Semah Sözcüğünün Anlamı ve Uygulanış Amacı

Semahın söz ve figürlerine ilişkin çoklu anlam havuzu ele

alınmadan önce, semah sözcüğünün anlamı ve uygulanış amacı üzerinde durulması gerekir. Çünkü bir kavramın anlamsal bağlamı bilinmeden, içermiş olduğu sözselsel ve görsel göstergelerin anlamlarının çözümlenebilmesinin olanağı yoktur. Semah sözcüğü, ‘gök kubbe’ ya da ‘işitmek’ gibi farklı anlamlara gelen Osmanlıca kökenli ‘sema’ sözcüğünün Türk halk dilindeki telaffuz biçimidir. Mevlevi ayinlerinde de dönerek gerçekleştirilen ritüel dansının ‘sema’ olarak adlandırılması ve ‘sema’ ve ‘semah’ sözcüklerinin telaffuz yakınlığı, bu durumu doğrulamaktadır: “Mevlevi tarikatında sözcüğün kökenine bağlı kalınmıştır... Halk sözcüğünün asıl söylenişini değiştirmiş ve “semah” biçimine sokmuştur” (Bozkurt, 1995: 19).

Semah, Alevi inanç ritüeli olan cem içinde yapılan ve insan yaratılışının işlendiği kırklar söylencesini betimleyen folklorik nitelikli bir dandır. Kırklar söylencesine gelince, şu şekilde tanımlanabilir:

Alevilikte Kırklar Meclisi ve bu meclisin oluşturduğu Kırklar cemi (Kırklar toplantısı), Tanrı’yla arasındaki perdeyi kaldırmış, Tanrı katı olan arş-ı âleme çıkmış, Tanrı’yla bir olmuş insanları ifade eden bir söylencedir. Sufi bir düşünceyle tahayyül edilen bu söylenceye göre Kırklar, Tanrı’nın tüm sıfatlarına sahiptir. Başka bir deyişle Alevilikte insan, semavi dinlerdeki gibi balçıktan ya da Âdem’in altıncı kaburga kemiğinden yaratılmamıştır, doğumla halk edilmiştir. Dolayısıyla Kırklar söylencesi, aynı zamanda insanın ‘yaratılış’ söylencesidir (Mustan Dönmez, 2011: 194).

Bu düşünce, Çınar tarafından “Alevi söylencesinde ilk Ayin-i Cem, insanın yaratıldığı Kırklar Meclisi’nde yürütülmüştür” biçiminde ifade edilir (Çınar, 2005: 112). “Alevilerin cem ayini’nin (Ayin-i cem) yaratılıştan önce Arş-ı âlemde yer almış olan Kırklar Meclisini anma” olduğu Melikoff tarafından da ifade edilir (Melikoff, 1997: 56). Bu nedenledir ki cem duası olan gülbanklarda ‘döndüğünüz semah Kırklar semahı ola’, ‘yaptığımız cem Kırkların cemi ola’ veya ‘birimiz kırk, kırkımız bir’ ifadeleriyle, Kırklar söylencesinin Alevi cem ritüellerinde canlandırıldığı doğrulanmış olur.

Öz olarak semahı, kırklar söylencesinin canlandırıldığı cem içindeki ritüel dansı olarak tanımlayabiliriz. Bu dans biçiminin aynı zamanda gök hareketlerini, aşkı, derdi, evrensel devinimi ve evrenin düzenini de betimlediğini, ozanların dizelerinde de görmekteyiz.

3. Semahın Söz ve Figürlerine ait Çoklu Anlamın Çözümlemesine Dair Bir Deneme

Semahta her ne kadar yörelere göre değişen bir koreografi, kıyafet ve müzik geleneği olsa da, tüm semahlar için ortak bazı kurallar bulunmaktadır. Öncelikle bu kuralların betimlenmesi gerekmektedir. Bu kuralları şu biçimde genelleyebiliriz:

1) Tüm semahlar, bağlamsal olarak kırklar söylencesini betimleyebilmek amacıyla, cem ritüeli içinde dönülür.

2) Alevi Semahları, Alevi kültürel kimliğinin hem geçmişteki, hem de günümüz modern dünyasındaki önemli bir izdüşümüdür (Dinçer, 2004: 4-12).

3) Her semah ilahi bir dans ve dolayısıyla beden devinimi ile gerçekleşmektedir. Müzik, ritim ve dans aracılığıyla gerçekleştirilen bu devinim, Güray’a göre zamanın sonsuz bir

devrini ifade etmektedir. Yazar bu dansın, tamamlanmamış ve kâmil hale gelmemiş insanın, gnostik bilgiyi elde ederek insan-ı kâmil olması sürecini de resmetmekte olduğunu ifade eder. Yazara göre kâmilleşme sürecinin edinilmesini sağlayan Bâtını inanç sistemleri, Eski Anadolu'daki Hitit ve Frig kültüründen, Mezopotamya'da Luvi ve Sümer kültürlerine, Eski Mısır, Antik Yunan'da Orfizm, Pythagorasçılık, Platon ve Plotinosçuluk'tan semavi dinlere kadar gelmiştir (Güray, 2010: 123-127).

3) Semahların çok büyük bir yüzdesinin sözlerini Pir Sultan Abdal, Şah Hatayi, Kul Himmet gibi büyük Alevi ozanları oluşturur. Bu durumun nedeni, semahların diğer folklorik öğelere göre çok daha değişmeye karşı korumalı ve otantik olması, bu nedenle semah sözleri için Alevi felsefesini üstün bir düşünce gücü ve Türkçeyle özetleyebilen ulu ozanların tercih edilmesidir.

4) Semahların genellikle 'ağırlama' (yavaş başlangıç) ve yeldirme (hızlanma) olarak iki kısma ayrılarak dönülmesi, bir ritüel dansı olan semahın transa yönelik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Semahlarda hızlandırma komutu içeren sözler, 'yürü turnam yürü' biçiminde iken, yavaşlama komutu içeren sözler, 'eğlen turnam eğlen, haber sorayım' ya da 'eğlen dur, sallan dur' biçimindedir.

5) Semahlarda 'hü' nidası, kolektif olarak yapılması gereken ritmik dansı başlatma, ya da yavaşlatma ve hızlandırma işlevi görür.

6) Semahlarda Aleviler için kutsal kabul edilen turna sembolize edilir. Turna, ölümsüz, haber taşıyan ve kutsal bir kuş olarak bilinir (bkz. şekil 1). Bu durumu Birdoğan ve Melikof şu biçimde ifade eder: "Turna sembolizmi, Çin, Kore, Japonya gibi Uzak Doğu uluslarında yaygındır. Çin'de turna, her şeyden önce ölümsüzlük kuşudur" (Birdoğan, 1995: 515). Uzak Doğu kökenli 'turna kuşu-ölümsüzlük' anlamı ilişkisi Melikoff tarafından da ele alınır: "Allı turnanın, sonsuz yaşamın sembolü olduğu Çin, Kore, Japonya gibi bazı uzak doğu ülkelerinde rastlanan bu inanç, Türklerin Batıya doğru yaptıkları seferler sırasında taşınmış olsa gerek" (Melikoff, 1997: 53).

Şekil 1

www.insanokur.org

Post, Alevi inanç önderi dedenin cemi yürütmek için oturduğu makamın Alevilikteki adıdır. Bu bölge cem halkasının ortasında olup, konum olarak cemaatin oturduğu yerden biraz daha yüksektedir.

7) Her semah, cem içinde Alevi inanç önderi dedenin liderliğinde, O'na ait olan postun önünde ve O'na sırt çevirmeksizin dönülür (bkz. şekil 2).

Şekil 2

Fotoğraf: Banu MUSTAN DÖNMEZ
(Mustan Dönmez, 2008: 194).

8) Semahlar çıplak ayakla dönülür (bkz. şekil 3). Ayakkabı, statü belirleyici bir niteliğe sahiptir. Ayakkabı ve çorabın çıkarılarak semah dönülmesi, cemaat üyeleri arasındaki statü farkını ortadan kaldırdığı gibi, dervişliğin de göstergesidir. Bunu Yunus Emre'ye ait dervişçe bir söz olan "Başı açık yalın ayak/ Çağırayım Mevla'm seni" dizelerinde de görmekteyiz.

Şekil 3

Fotoğraf: Banu MUSTAN DÖNMEZ,
(Mustan Dönmez, 2008: 191).

9) Semahlarda avucun birinin kalbin üzerinde birinin yukarıda olması figürü, Tanrı-insan özdeşliğini ve bu özdeşliğe gönül ve kalple ulaşılabilceğini sembolize eder (bkz. şekil 4).

Şekil 4

10) Her iki açık elin gökyüzüne kaldırılması figürü, semahlar sırasında Tanrının anımsandığını ve O'na yakarıldığını sembolize eder (bkz. şekil 5).

Şekil 5

www.aleviweb.com

11) Semahlarda avuç içine bakma figürü ise, "...kendi eline bakan insanın aynada kendi yüzünü görmüş olması dolayısıyla, Tanrısal güzelliği görmüş olur düşüncesidir" (Er, 1998: 104). Bu söz, Alevi-Bektaşî nefeslerinden Hilmi Dede Baba'nın, "Tutum aynayı yüzüme, Ali göründü gözüme", ya da Âşık Veysel Şatıroğlu'nun dizeleri ile "Saklarım gözümde güzelliğini/ Her nere bakarsam sen varsın orda" gibi sözlerle ifade edilir (bkz. Şekil 6).

Şekil 6

www.semah.nedir.com

12) Semahlarda sekerek yürüme ve kolları açıp kapama figürü, kutsal kuş turnanın hareketlerinin taklidiyle oluşturulmuş figürlerdir (bkz. şekil 2).

13) Semahlarda Mevlevî semasında olduğu gibi "Bir el yukarı bakarken diğer elin toprağa baktığı duruş biçimi, Haktan alınan halka verilmesini ifade eder" (a.g.e.104). (bkz. şekil 7).

Şekil 7

www.kavaklidere.bel.tr

14) Semahlarda niyaz hareketi yüz yüze bakılarak yapıldığında, "Hakkın insanda olduğu ve secdenin yalnızca insana yapılması gerektiğini ifade eder" (a.g.e. 104). (bkz. şekil 8).

Şekil 8

Fotoğraf: Banu MUSTAN DÖNMEZ
(Mustan Dönmez, 2008: 190).

15) Özellikle musahipler in döndüğü semahlarda kadın ve erkeğin birbirine niyaz etmesi, kadın ve erkeğin doğanın ilahi dengesini sağlayan temel unsurlar olarak algılanmasından ileri gelir (bkz. şekil 9).

Şekil 9

www.demlink.net

16) Miraçlama semahı, "Melek Cebrail'in Hz. Muhammed'i Mirac'taki yeşil kandile çıkarmasını konu eden cem müzik türüdür. Bu nedenle birçok yörede Alevi dedeleri, Cebrail meleği betimleyebilmek için miraçlama semahını 'beyaz' bir kıyafetle dönerler. Kırklar söylencesinin ön aşaması olan miraçlamada, 'mirac' olgusu betimlenir" (Mustan Dönmez, 2011: 197) (bkz. Şekil 10).

Alevilikte 'yol kardeşi' anlamına geçen bir kültürel bir aile kurumu. Cem töreni içinde, iki evli çift arasında ikrar verilmesiyle gerçekleştirilir.

Şekil 10

Fotoğraf: Banu MUSTAN DÖNMEZ
2004 yılında İzmir Limontepe Cem Evi'nde yapılan bir cem töreninden...

17) Semahların birçoğunda, semahçıların belinde bir kuşak vardır. Bu kuşak, kırklar söylencesinde yer alan şu durum ile ilgilidir: Hz. Muhammet kırklar semahını dönerken, sarığının yere düşerek kırk parça olması ve kırkların bunu kemer yapıp kuşanması nedeniyle, kırklar semahı dönülürken semahçılar bellerine kemer bağlarlar (bkz. şekil 11). Bu gelenek de, cem ve semah ritüelinin, Alevi yaratılış söylencesi olan Kırklar söylencesini ifade ettiğini gösterir.

Şekil 11

www.sivasbahadun.com

SONUÇ

Bu çalışmada Alevi semahları, göstergebilimsel olarak, kültür incelemesi amacıyla ele alınmıştır. Semahın bağlamına ve figürlerine göstergebilimsel açıdan yaklaşılmıştır. Alevi Bâtınlığının merkezinde yer alan Kırklar söylencesi, cem aracılığıyla canlandırılmaktadır. Cem içinde uygulanan semah dansı ise, bu söylencenin önemli bir bileşenidir. Dolayısıyla tüm semahlar, özü itibarıyla kırklar söylencesinin bir devamı olduğu için, aslında kırklar semahıdır. Bu olguya, semahın bağlamını gösterebilmesi açısından çalışma içinde değinilmiştir.

Semahın bağlamı dışında bir diğer önemli unsur ise figürleridir. Semah içinde uygulanan hiçbir figür, yalnızca estetik ve

kareografik amaçlarla uygulanmamaktadır. Uygulanan her bir figür derin bir anlam ifade etmektedir. Semah sürecinde uygulanan figürlerde, Uzak Doğu'dan Anadolu'ya girmiş kutsal bir kült olan 'turna kuşu'nun hareketleri betimlenmekte ve turna, semahın sözleri içinde de aktif olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra semahlar, daha çok sufi bir düşüncüyü ve insan-Tanrı-evren özdeşliğini ifade etmesi yönüyle Mevlevi semahlarına da benzemektedir. Bu nedenle çalışma içinde yer alan en temel bazı figürlerin, Alevi felsefesini ne şekilde yansıttığı üzerinde duruldu ve bu figürlerin Anadolu mutasavvıflığından önemli izler taşıdığı üzerinde duruldu.

KAYNAKÇA

- BİRDOĞAN, Nejat (1995). Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (1995). Semahlar, İstanbul: Cem Yayınları.
- ÇINAR, Erdoğan (2005). Aleviliğin Gizli Tarihi, İstanbul: Çivi Yazıları.
- DİNÇER, Fahriye (2004). "Günümüzde Semahlar ve Alevi Kimliği", Folklor Doğru, Volume 65, 1-77.
- GUIRAUD, Pierre. (1994). Göstergebilim, çev. Mehmet Yalçın, Ankara: İmge Yayınları.
- GÜRAY, Cenk (2010). "Sema'dan Semah'a Sonsuz Bir Devir", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, 56. Sayı, 119-152.
- EĞİLMEZ, Mesude (2006). Gelenekten Geleceğe Halk Oyunları, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- ER Piri (1997). Anadolu Aleviliğinde Semah ve Oyun Kavramları Üzerine, Türk Halk Kültürü Araştırmaları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KABAAĞAÇ Sina-ALOVA Erdal (1995). Latince-Türkçe Sözlük, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- MELIKOFF, Irene (1997). Anadolu'da Heterodoks İslam, çev. İ. Cem Erseven, İstanbul: Ant Yayınları.
- MUSTAN DÖNMEZ, Banu. (2010). "Alevi Cem Ritüelinde Canlandırılan Kırklar Söylencesinin 'Şiir-Müzik-Dans'la İlişkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3, Issue 14, 191-199.
- MUSTAN DÖNMEZ, Banu. (2008). Alevi Müzik Uyanışı Bağlamında İzmir Limontepe Alevi Göçmenlerinin Müzik Pratikleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- MUTLU, Erol (1995). İletişim Sözlüğü, Ankara: Ark Yayınevi.
- İnternet
- www.insanokur.org
- www.vindir.com/huu&hasbihal(alevitischesemah)dedoelen-rotterdam
- www.aleviweb.com
- www.semah.nedir.com
- www.kavaklidere.bel.tr
- www.demlink.net
- www.sivasbahadun.com